

Crkva Sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu - arhitektura i zaštitni radovi

Katranček, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:859978>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ivan Katranček

**Crkva Sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu-arhitektura i
zaštitni radovi**

**St. Mark's Church in Zagreb Upper Town-architecture and
protective works**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2024.

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti**

Ivan Katranček

Matični broj: 0067561862

**Crkva Sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu-arhitektura i zaštitni
radovi**

ZAVRŠNI RAD

Prijediplomski studij povijesti umjetnosti i talijanskog jezika i književnosti

Mentor: prof. dr. sc. Marijan Bradanović

Komentor: izv. prof. dr. sc. Barbara Španjol-Pandelo

Rijeka, 2024.

Ja, Ivan Katranček, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću izjavljujem da sam isključivi autor završnog rada pod naslovom *Crkva Sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu-arhitektura i zaštitni radovi* te da u navedenom radu nisu na nezadovoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Student:

SADRŽAJ

1. SAŽETAK	1
2. UVOD	2
3. NASTANAK ZAGREBAČKOG GRADECA I ŽUPE SVETOG MARKA	3
4. POVIJEST I KONZERVATORSKA OBNOVA CRKVE SV. MARKA	5
4.1. Crkva u srednjem vijeku	5
4.1.1. Problem datacije najranije crkve sv. Marka	5
4.1.2. 14. i 15. stoljeće	5
4.1.3. Južni portal	6
4.2. Izgradnja zvonika i obnove crkve od 17. do početka 19. stoljeća	7
4.2.1. Izgradnja zvonika	7
4.2.2. Preoblikovanje pročelja crkve	7
4.2.3. Opremanje unutrašnjosti	8
4.2.4. Kripte	8
4.3. Obnove i inicijative za rušenje u prvoj polovici 19. stoljeća	9
4.4. Schmidt-Bolléova obnova u drugoj polovici 19. stoljeća	10
4.5. Konzervatorsko-restauratorski radovi između dva rata	12
4.6. Konzervatorsko-restauratorski zahvati od 1967. do danas	14
4.6.1. Radovi od 1967. do 1976. godine	14
4.6.2. Radovi od 1980. do 1988. godine	14
4.6.3. Radovi na zvoniku i obnova krovišta crkve	15
4.6.4. Radovi od 2004. do danas	15
5. KOMPARATIVNI PRIMJERI	17
5.1. Crkva sv. Lenarta, Krtina	17
5.2. Crkva sv. Kancijana, Kranj	17
5.3. Bazilika sv. Marije Zaštitnice, Ptujška Gora	18
5.4. Stolna crkva uznesenja Marijina, Koper	18
6. ZAKLJUČAK	19
7. POPIS LITERATURE	21
7.1. Knjige i članci	21
7.2. Internetski izvori	22
8. POPIS PRILOGA	23

1. SAŽETAK

Ovim radom predstavljena je povijest crkve svetog Marka u kontekstu mnogobrojnih obnova kroz koje je prošla. Zbog nerazjašnjene povijesti nastanka crkve sv. Marka, ovaj kronološki prezentiran rad uzima tatarske provale 1242. godine i nastanak Gradeca kao polazišnu točku. Glavna pozornost usmjerena je na razvoj crkve s naglaskom na konzervatorske prakse i standarde koji su se primjenjivali u određenom vremenu. Crkva je često bila pregrađivana i obnavljana zbog brojnih nepogoda, ali i zbog zanemarivanja, stoga je postepeno gubila svoj srednjovjekovni sloj, da bi u 19. st. došlo do radikalnog zaokreta i crkva „na silu“ pokušala povratiti svoj prvotni oblik. Nove spoznaje i novi materijali u 20. stoljeću pomogli su u očuvanju crkve, a posljednji konzervatorsko-restauratorski radovi u 21. stoljeću zaslužni su za današnje stanje crkve koja je postala jedan od najvažnijih sakralnih spomenika u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Arhitektura, Zagreb, crkva sv. Marka, gotika, konzervatorsko-restauratorski radovi

2. UVOD

Crkva svetog Marka jedna je od najreprezentativnijih i najprepoznatljivijih građevina grada Zagreba. Nalazi se na četverokutnom trgu u središtu Gornjeg Grada, nekadašnjeg Gradeca. Stilski se uklapa u prostor, iako se ističe u okolini te dominira prostorom. To je dvoranska crkva čije uzore trebamo potražiti u Austriji gdje se već u prvoj polovici 13. stoljeća započelo s gradnjama i pregradnjama crkava dvorskog tipa.¹ Inače, termin "dvoranska crkva - Hallenkirche" vjerojatno je izmislio njemački povjesničar umjetnosti Wilhelm Lübke.²³ Crkva je longitudinalna, trobrodna građevina zaključena trima apsidama na istoku, od kojih je središnja istaknutija, veća i u obliku potkove. Četiri obla stupa (po dva sa svake strane) razdjeljuju tri broda. Sjeverno se nalazi kapela sv. Fabijana i Sebastijana, sjeveroistočno zvonik, a između je sakristija. Crkva je presvođena križno rebrastim svodom. Postoje četiri ulaza, kroz južni i zapadni portal te kroz kapelu sv. Fabijana i Sebastijana i sakristiju. (Sl. 1.) S obzirom na poziciju crkve u odnosu na druge građevine, južno pročelje najviše dolazi do izražaja te je dovoljan jedan pogled na crkvu da se pročita tlocrtni raspored crkve. Također je dovoljan jedan pogled na pročelje da se pročita slojevitost crkve, od romaničkog prozora prezentiranog pored južnog portala pa sve do baroknog tornja. (Sl. 2.) Crkva je zahvaljujući svim tim silnim obnovama poprilično temelito istražena, a zahvaljujući brojnim istraživačima koji su se bavili poviješću crkve, danas možemo pratiti njezin razvoj od najranijih dana. Posebno treba istaknuti monografiju o crkvi sv. Marka koju je uredio dr. sc. Petar Puhmajer, a koje su autori Zorislav Horvat, Petar Puhmajer, Dragan Damjanović, Zrinka Marković, Vladanka Milošević, Edita Šurina, Branimir Rašpica i Ivan Jengiće. Ta je knjiga, koja je obuhvatila sva dosadašnja saznanja o povijesti crkve i koja se bavi pitanjima obnove i zaštite crkve kroz cjelokupnu njezinu povijest, ujedno i temelj ovog rada. Ovaj rad predstavit će kronološki razvoj crkve od prvih pisanih zapisa o njezinu postojanju sve do današnjih dana.

¹ HOURIHANE, COLUM, (ur.), *The Grove Encyclopedia of Medieval Art and Architecture*, Volume 2, Oxford University Press, New York, 2012. str. 278

² LÜBKE, WILHELM, *Die Mittelalterliche Kunst in Westfalen nach den vorhandenen Denkmälern dargestellt*, T. O. Weigel, Leipzig, 1853. str. 33 i 39

³ SCHENKLUHN, WOLFGANG, *Die Erfindung der Hallenkirche in der Kunstgeschichte*, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft. Verlag des Kunstgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 1989., str. 194

3. NASTANAK ZAGREBAČKOG GRADECA I ŽUPE SVETOG MARKA

Arheološka istraživanja dokazuju postojanje naselja na platou Gornjeg Grada još iz mlađeg i starijeg željeznog doba.⁴ Međutim, polazišna točka ovog rada bit će 1241.-42. godina kada su Tatari provalili i opustošili tadašnje naselje te porušili katedralu. Tadašnji su stanovnici odlučili podići novo naselje na brežuljku Greču (Griču) kod Zagreba, a kralj Bela IV. izdao je 6. studenog 1242. godine Zlatnu bulu davši novim stanovnicima razne povlastice.⁵ (Sl. 3.) Taj novi slobodni kraljevski grad smjestio se na relativno ravnom platou trokutastog oblika koji mu je omogućavao slobodu u razvoju naselja bilo kakvog tlocrta. S druge strane, rubovi platoa određivali su položaj gradskih zidina čime su određene granice širenja grada. Iz toga je vidljivo da središnji dio naselja ima pravilan tlocrt, što pokazuje da je plan razvoja naselja unaprijed određen, dok je rubni dio grada prilagođen terenu na kojem se nalazi.⁶ Potok Medveščak, današnja Tkalčićeva ulica, dijelio ga je od biskupskog Zagreba, tj. Kaptola te je kao takav bio podvrgnut izravno kralju.⁷ Ime tog novog grada teško je sa sigurnošću utvrditi pa je u različitim vremenima bio različito oslovljavan, npr. u Zlatnoj buli Bele IV. stoji da se grad podiže „in Zagrabria in monte Grech“, dok se u 15. stoljeću nazivao „libera et regia civitas Montis Grecensis Zagrabiensis“.⁸ (Sl. 4.)

No, činjenica da je Gradec postao slobodni kraljevski grad Zlatnom bulom Bele IV. 1242. godine nije automatski podrazumijevalo i vlastitu župu pa tako premda su stanovnici grada odlučili sagraditi novu crkvu, i dalje za nju nisu smjeli birati župnika.⁹ Župna crkva je i dalje bila ona sv. Margarete u Ilici, koja je bila podložna zagrebačkom biskupu.¹⁰ Tek 1261. godine, supruga kralja Bele IV., kraljica Marija prenijela je župu sv. Marka pod patronat Gradeca, „osnovavši slobodnu župu ove utvrde izuzetu od svake jurisdikcije biskupskog dostojanstva“,¹¹ a za tu je darovnicu dobila privolu tadašnjeg zagrebačkog biskupa Filipa, koji je bio njezin kancelar prije nego je postao biskupom.¹² Teritorij koji je bio pod jurisdikcijom

⁴ BUGAR, ALEKSANDRA; MAŠIĆ, BORIS, Srednjovjekovno groblje na Trgu sv. Marka u Zagrebu, Srednji vek - arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 2008., str. 171

⁵ DOBRONIĆ, LELJA, Crkva sv. Marka u svjetlu pisanih vijesti, Slobodni kraljevski grad Zagreb, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str 9

⁶ BEDENKO, VLADIMIR, Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1989., str. 25, 111

⁷ ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.), Crkva sv. Marka u Zagrebu i njezin okoliš, Župa sv. Marka Ev., Zagreb, 1981., str. 8

⁸ DOBRONIĆ, LELJA (bilj. 5), str. 1, 2

⁹ ROGOŠIĆ, MIRKO (bilj. 7), str. 33

¹⁰ HORVAT, ZORISLAV, Srednjovjekovna crkva sv. Marka, u: Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., str. 14

¹¹ „plebaniam eiusdem castri liberam constituimus et egzemptam ab omni iurisdictione episcopalis dignitatis“

¹² ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.) (bilj. 7), str. 33, 34

župe poklapao se sa zemljištem tadašnjeg Gradeca, a granice su utvrđene u poveljama Bele IV. iz 1242. i 1266. godine. Sjeverna granica župe protezala se do zagrebačkog Sljemena uzduž Medvednice, istočne granice bile su na potocima Medveščak i Gračanec, zapadnu je granicu činio potok Vrapčak do njegovog utoka u Savu, a južno se teritorij protezao lagano preko Save i Savice. Kako su nastajala nova naselja na tom teritoriju, tako su ista pripadala župi sv. Marka.¹³

¹³ ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.) (bilj. 7), str. 34

4. POVIJEST I KONZERVATORSKA OBNOVA CRKVE SV. MARKA

4.1. Crkva u srednjem vijeku

4.1.1. Problem datacije najranije crkve sv. Marka

Nije moguće sa sigurnošću utvrditi kada je izgrađena crkva sv. Marka. Prema Ivanu Krstitelju Tkalčiću na Gradecu je morala postojati crkva i prije Tatarskih provala 1242. godine, a arheološka iskapanja iz 2005. i 2006. godine potvrđuju tu mogućnost dokazima o postojanju groblja južno i zapadno od crkve sv. Marka.¹⁴ Dalje, u Zlatnoj buli iz 1242. godine spominje se crkva, ali bez titulara pa je otvoreno pitanje njezina prvog titulara.¹⁵ Osim toga, godine 1256. kralj je dopustio održavanje godišnjeg sajma u trajanju od 2 tjedna za vrijeme blagdana svetog Marka,¹⁶ a s obzirom na to da su se sajmovi u srednjem vijeku redovito održavali uz crkve, to znači da je crkva već tada postojala ili bila u izgradnji,¹⁷ a titular je bio sv. Marko. Vjerojatno su najbogatiji i najutjecajniji Latini, koji su prije tatarske provale stanovali u Vlaškoj Vesi, južno od zagrebačke katedrale, zaslužni za izbor sv. Marka kao crkvenog zaštitnika Gradeca, s obzirom na to da je sv. Marko zaštitnik njihove prijašnje domovine s kojom su održavali dobre trgovačke veze.¹⁸ Čak je i jedan od najcjenjenijih hrvatskih povjesničara 19. stoljeća, Ivan Kukuljević Sakcinski bez dvojbe napisao da su crkvu sv. Marka gradili mletački graditelji, što, premda je ta tvrdnja gotovo pa nedokaziva, vjerojatno nije daleko od istine, barem što se tiče najranije crkve sv. Marka.¹⁹

4.1.2. 14. i 15. stoljeće

Tijekom 14. i 15. stoljeća crkva sv. Marka prošla je kroz opsežnu obnovu u gotičkom stilu. U arhivskim zapisima spominju se brojni *lapicide*²⁰ i poneki *parlerius*²¹ što znači visoku graditeljsku aktivnost. Takva povećana količina klesara s palirom (voditeljem gradnje) vjerojatno je rezultirala velikim strukturalnim promjenama i novim projektom crkve. U tom su periodu vrlo vjerojatno izgrađeni kontrafori i svetište, zatim sjeverna poligonalna apsida i zvonik.²² Nakon epidemija kuge koje su pogodile Zagreb, negdje u trećoj četvrtini 15. stoljeća izgrađena je kapela posvećena zaštitnicima od kuge otprilike na zapadnom dijelu današnje

¹⁴ BUGAR, ALEKSANDRA; MAŠIĆ, BORIS (bilj. 4.), str. 173

¹⁵ HORVAT, ZORISLAV (bilj. 9), str. 14

¹⁶ ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.) (bilj. 7), str. 33

¹⁷ DOBRONIĆ, LELJA (bilj. 5), str. 49

¹⁸ ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.) (bilj. 7), str. 33

¹⁹ DOBRONIĆ, LELJA (bilj. 5), str. 49

²⁰ Klesar

²¹ Nije do kraja utvrđeno točno značenje, moguće nadzornik radnika ili voditelj gradnje

²² HORVAT, ZORISLAV, (bilj. 10), str. 19,28,29

kapele. Bitno je spomenuti i nadgrobnu ploču župnika Franje Polara iz 1472. godine pronađenu na mjestu nekadašnje kapele.²³ (Sl. 5.) Međutim, krajem 15. stoljeća dolazi do rušenja kapele vjerojatno zbog proširenja sakristije. Ploča s grbom Gradeca iz 1499. godine (Sl. 6.) vjerojatno označava početak gradnje, a posveta biskupa Stjepana iz 1502. godine kraj radova. Vrata sakristije koja vjerojatno potječu iz 15. st. danas se čuvaju u Muzeju grada Zagreba.²⁴

4.1.3. Južni portal

Južni portal crkve sv. Marka, prema Anđeli Horvat, figuralno je najbogatiji gotički portal u Hrvatskoj.²⁵ (Sl. 7.) Portal se sastoji od 11 kamenih skulptura i 4 drvene, barokne skulpture, a prikazuje Bogorodicu i Krista te dvanaest apostola i titulara crkve, sv. Marka.²⁶ Postoje nedoumice oko datacije kipova. Prema Željku Jiroušek i Ljubi Karamanu, kipovi su nastali pod utjecajem Schwäbisch-Gmünda i Augsburga u 14. stoljeću od domaćih autora,²⁷ no Anđela Horvat smatra da, premda postoje sličnosti s južnonjemačkom gotičkom produkcijom, kipove treba datirati početkom 15. stoljeća.²⁸ Također smatra da kipove nisu napravili domaći majstori nego praški Parleri ili netko pod njihovim utjecajem.²⁹ Bitno je spomenuti i treću tezu prema kojoj se Ernő Marosi i R. Wlattnig slažu s idejom o južnonjemačkom porijeklu kipova, no tvrde da su toj produkciji posredovali dvorska škola Rudolfa Habsburškoga i radionica bečkoga Stephansdoma.³⁰ U svakom slučaju, u budućnosti možemo očekivati nova otkrića vezana za ovaj i dalje misteriozni portal.

²³ HORVAT, ZORISLAV, (bilj. 10), str. 30, 31

²⁴ HORVAT, ZORISLAV, (bilj. 10), str. 31

²⁵ HORVAT, ANĐELA, Portal crkve sv. Marka u Zagrebu, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 1978, str. 3

²⁶ IVANČEVIĆ, RADOVAN; CEVC, EMILIJAN; HORVAT, ANĐELA, Umjetnost na tlu Jugoslavije – Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj, Spektar, Zagreb, 1984., str. 64

²⁷ HORVAT, ANĐELA (bilj. 25), str. 4

²⁸ HORVAT, ANĐELA (bilj. 25), str. 39

²⁹ HORVAT, ANĐELA, Parleri iz Praga na zagrebačkom Gradecu: DA ili NE?. Peristil, 23 (1), 141-148., 1980. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/138174>

³⁰ BALOG, ZDENKO, Južni portal crkve Sv. Marka na Gradecu u kontekstu bečkog dvorskog kiparstva, 2007., str. 131 Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20185>

4.2. Izgradnja zvonika i obnove crkve od 17. do početka 19. stoljeća

4.2.1. Izgradnja zvonika

Crkva svetog Marka kroz cijelu je svoju povijest kontinuirano obnavljana i pregrađivana. Tek u 16. stoljeću možemo reći da je opseg građevinskih radova na samoj crkvi smanjen, odnosno odrađivani su samo manji zahvati, npr. obnova krovišta. Uvjeti su u to vrijeme bili mnogo skromniji u Gradecu u odnosu na susjedni, bogatiji Kaptol, no svejedno se odvijala određena građevinska aktivnost u gradu.³¹ U tom periodu trajala je višedesetljetna gradnja zvonika crkve.³² Zagreb je 1502. godine pogodio razoran potres koji je srušio zvonik crkve, a gradnja novog zvonika završena je tek 1588. godine. Veliki požar iz 1645. godine koji je zahvatio Zagreb teško je oštetio crkvu sv. Marka: urušili su se zvonik te svod nad sjevernom apsidom, svodovi u glavnoj apsidi su popucali, a krov je kompletno izgorio. Kralj Ferdinand je odobrio obnovu koja je započela 1659. kada je sklopljen ugovor s mariborskim klesarom Dionizijem Phillipijem te 1660. s domaćim graditeljem Antunom Macettom. On umire 1665., a radove dovršava njegov sin Bartol Macetto zajedno s graditeljem Silvestrom Donatijem 1669. godine. Ubrzo nakon završetka radova, 1674. godine novi požar zahvatio je crkvu te se obnova odvila prema starom modelu: ponovno je car dopustio obnovu novcem od gradske tridesetnice, međutim u vizitacijama koje su slijedile u godinama nakon požara (1691. i 1695. godine) spominje se i dalje nedovršeni zvonik. Novi zvonik, koji je većinom izgrađen nanovo, dovršen je 1705. godine, a izmijenilo se nekoliko graditelja. 1725. godine zamijenjeno je dotadašnje četvrtasto krovište te je postavljena lukovičasta kapa.³³

4.2.2. Preoblikovanje pročelja crkve

Crkva sv. Marka dočekala je obnove u 17. i 18 stoljeću u srednjovjekovnom, odnosno gotičkom obliku. Tada je crkva obnavljana u najmanje dva navrata, a zbog nedovoljno arhivskih zapisa nemoguće je u cjelosti sagledati odrađene zahvate iz tog vremena. Najvjerojatnije je do većih radova došlo tek nakon ranije spomenutog požara iz 1674. godine. U radovima koji su uslijedili obnovljeno je pročelje te južni portal čiji su kipovi nanovo obojeni. Na dijelovima pročelja izvedeni su prozori sa segmentnim zaključcima, a nacrti stanja prije Schmidt-Bolléovih konzervatorsko-restauratorskih radova pokazuju da su mjestimično zadržani gotički prozori sa šiljatim završetkom. Vjerojatno je tu bila riječ samo o

³¹ BUNTAK, FRANJO, Povijest Zagreba, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996., str. 272

³² PUHMAJER, PETAR, Izgradnja zvonika i obnove crkve od 17. do početka 19. stoljeća, u: Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., str. 37

³³ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 38-40

odrađivanju nužnih popravaka, npr. zamjene krovišta. Sedamdesetih godina 18. st. došlo je do još jedne obnove, međutim moguće je da se radilo o znatnijem prežbukavanju pročelja.³⁴

4.2.3. Opremanje unutrašnjosti

Informacije o stanju u kojem se nalazi unutrašnjost crkve dobivamo iz vizitacija s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Osim toga, spominje se mramorni umivaonik iz 17. stoljeća. U crkvi se nalazilo u prosjeku dvanaest oltara za koje su zaduženi bili cehovi i bratovštine. Glavni oltar sv. Marka potječe iz 1650. godine. Neki su oltari u 18. stoljeću bili zamijenjeni, npr. novi su glavni oltar 1730. godine naručili Juraj Branjug i njegov brat Ivan. Novu su propovjedaonicu naručili 1742. godine.³⁵ Biskup Branjug je zbog svoje naručiteljske djelatnosti u literaturi bio prozvan „biskupom graditeljem“.³⁶ Zahvaljujući informacijama iz vizitacija, moguće je točno pozicionirati smještaj svakog pojedinog oltara. (Sl. 8.) Oltar Obraćanja sv. Pavla, dar zagrebačkog čizmarskog ceha, jedini je do danas u cijelosti sačuvani oltar iz tog vremena. (Sl. 9.) Osim oltara, u crkvi su se nalazile i brojne skulpture te oslikani zidovi.³⁷

4.2.4. Kripte

U srednjem vijeku postojalo je groblje oko crkve koje se koristilo za ukope otprilike od 13. pa do druge polovice 15. stoljeća, kada je otvoreno novo gradsko groblje uz dominikanski samostan. Tek nakon prestanka korištenja groblja moguće je da su sagrađene kripte. Kao prve kripte navode se one ispod glavnog oltara, iz vizitacije 1705. godine, da bi 1750. godine kripte bile opisane kao vrlo dugačke te da je odijeljen dio za ukop župnika te dio za ukop uglednika. S vremenom su se kripte obnavljale ili gradile nove pa tako 1770.-ih postoji ukupno sedam kripti, a 1801. zbog potpunosti ukop više nije bio moguć. Kripte su zakopane prilikom Schmidt-Bolléovih konzervatorsko-rastauratorskih radova, a ponovno otkopane prilikom radova 1936. godine.³⁸

³⁴ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 40-46

³⁵ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 47

³⁶ BOTICA, DUBRAVKA, Naručiteljska djelatnost Jurja Branjuga, »Biskupa graditelja«: gradnja i opremanje župne crkve sv. Ladislava u Pokupskom kao odraz kulturnih i političkih ideja kraja 17. i prve polovine 18. stoljeća u Zagrebu, *Croatica Christiana periodica*, 33 (63), 2009., str. 89. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/40868>

³⁷ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 47-51

³⁸ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 55-56

4.3. Obnove i inicijative za rušenje u prvoj polovici 19. stoljeća

Zagrebački arhitekt Bartol Felbinger, već dobro poznati graditelj na ovim prostorima, angažiran je u Zagrebu povodom svečanog dolaska cara Franje II. u posjet gradu. Felbinger je 1811. godine izradio nacrt za zvonik, međutim taj projekt nije izvršen. No, klasicistički zapadni portal, za koji se dosad smatralo da je renesansni portal, njegovo je djelo. Portal je sa svake strane imao po dva stupa iznad kojih je bila ravna greda, a iznad grede dvostruki pravokutni prozor. Međutim, portal je, zajedno s kompletnim zapadnim pročeljem, bio preoblikovan za vrijeme Schmidt-Bolléovih konzervatorsko-restauratorskih radova.³⁹

Zbog lošeg stanja u kojem se crkva nalazila tijekom 18. stoljeća, dugo vremena se razmišljalo i o njezinu rušenju. Rušenje crkve je prvi put predložio 1771. godine Biskup Ivan Paxy uz zamisao da se nova podigne uz sadašnji župni dvor. Prijedlog rušenja tada su prihvatile gradske vlasti, ali za novu župnu crkvu predložile su nekadašnju isusovačku crkvu sv. Katarine.⁴⁰ Nakon ukidanja isusovačkog reda, ta je škola postala državna⁴¹ te je prijedlog odbijen zbog potreba gimnazijalaca. Potom je problem predstavljao manjak novca, a zatim i car Josip II. koji je posjetio Zagreb i crkvu sv. Marka. Kasnije je došlo još prijedloga za rušenje crkve, međutim zbog manjka financijskih sredstava, sedamdesetih godina 19. stoljeća od rušenja se u potpunosti odustalo. Tada su brojni gradski intelektualci oštro kritizirali ideju rušenja crkve. Ivan Kukuljević Sakcinski objavljuje članak u kojem poziva na restauraciju crkve,⁴² a jedan od najvažnijih pobornika očuvanja i obnove crkve bio je biskup Strossmayer koji je lobirao za restauraciju crkve pod arhitektom Friedrichom von Schmidtom.⁴³ Tako će crkva, umjesto srušena, u sveobuhvatnim konzervatorsko-restauratorskim radovima biti radikalno izmijenjena.⁴⁴

³⁹ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 54-55

⁴⁰ DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Schmidt-Bolléova obnova crkve u drugoj polovici 19. stoljeća, u: Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., str. 66

⁴¹ DOBRONIĆ, LELJA, Stara zgrada zagrebačke Klasične gimnazije. *Prostor*, 8 (1(19)), 31-42. 2000., str. 38
Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/24010>

⁴² DAMJANOVIĆ, DRAGAN, (bilj. 40), str. 66

⁴³ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 70

⁴⁴ PUHMAJER, PETAR (bilj. 32), str. 57-58

4.4. Schmidt-Bolléova obnova u drugoj polovici 19. stoljeća

Kao što je ranije rečeno, nakon odustajanja od rušenja crkve svetog Marka, odlučeno je restaurirati crkvu na način da joj se vrati prijašnji gotički sjaj. Takvi su sveobuhvatni konzervatorsko-restauratorski radovi bili bez presedana u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj,⁴⁵ a crkvi su dali neogotički izgled kakav je održan do danas. Još jedan vjetar u leđa radovima bila je i činjenica da su u drugoj polovici 1860-ih izgrađene nova pravoslavna crkva te sinagoga prema projektima Franje Kleina.⁴⁶ Nije čudno da je upravo Franjo Klein predložen za arhitekta, međutim njegov je projekt odbačen zbog skupoće realizacije. Povjesničar Franjo Rački uvjerio je biskupa Strossmayera da je arhitekt Friedrich von Schmidt prava osoba za restauraciju crkve svetog Marka i tako se zakotrljao projekt obnove od ideje do realizacije. (Sl. 10. i 11.) Nakon što je tadašnji gradonačelnik Zagreba Ivan Vončina, na nagovor Strossmayera, 1874. godine pozvao Schmidta da dođe u Zagreb i da ugovore projekt, prošlo je nešto manje od dvije godine te su radovi započeli 16. kolovoza 1876. godine. Radovi su zbog financija sporo tekli, premda su tijekom prve godine izveli novo krovništvo, srušili kapelu sv. Fabijana i Sebastijana te započeli s izgradnjom zapadnog pročelja. Sljedećih su godina radovi tekli sporije, a za to su vrijeme ugrađeni neogotički prozori i započelo se s postavljanjem glaziranog crijepa, s prikazima grbova Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te grada Zagreba. Radi nedovoljnog poznavanja romaničke i gotičke baštine tadašnje Hrvatske, Schmidt se odlučuje prezentirati hrvatsko tradicijsko vezivo, motiv koji nastaje pod utjecajem publikacija Osječanina Felixa Laya.⁴⁷ Godine 1879. započelo se i s izradom zapadnog portala koji je bio planiran još 1877. godine. Zagreb je 1880. godine pogodio potres, a oštećenja na crkvi sv. Marka bila su puno manja nego na ostalim sakralnim građevinama. Radovi su nastavljeni te je obnovljena crkva, posve u gotičkom ruhu, svečano posvećena 29. listopada 1882. godine.⁴⁸ Međutim, toranj se nikako nije uklapao u tu nanovo komponiranu gotičku građevinu. Schmidt je predstavio svoje ideje za vrh tornja, no realizacija nije bila moguća zbog manjka financijskih sredstava nakon potresa.⁴⁹ (Sl. 12.)

Herman Bollé ne radi na obnovi od početka, nego počinje tek krajem 1876. ili početkom 1877. godine te nema sačuvanih Bolléovih projekata, stoga se prespostavlja da je on zaslužan za crkveni inventar, s obzirom na to da zadržavanje postojećeg, baroknog, nije bila opcija.

⁴⁵ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 63

⁴⁶ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 65

⁴⁷ DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Narodni motivi u projektima Friedricha Schmidta za Hrvatsku. *Studia ethnologica Croatica*, 21 (1), 331-354, 2009., str. 333, 336. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/45125>

⁴⁸ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 74-79

⁴⁹ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 80

Zasigurno njegovo djelo jesu vitraji koje je izvela tvrtka Tiroler Glasmalerei.⁵⁰ Inventar su većinom izradili domaći obrtnici i umjetnici. Godine 1881. pronađene su srednjovjekovne freske. One su uklonjene, a uređenje oslika povjereno je slikaru Franzu Schäfferu, kao i figurativnim scenama i medaljonima E. Novaka i Ferde Kikereca.⁵¹ Na crkvi je radio i Iso Kršnjavi te brojni drugi umjetnici.

⁵⁰ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 88

⁵¹ DAMJANOVIĆ, DRAGAN (bilj. 40), str. 90

4.5. Konzervatorsko-restauratorski radovi između dva rata

Intervencije koje su uslijedile u ovom periodu odnose se pretežno na unutrašnjost crkve, a cilj tih intervencija bio je korekcija određenih elemenata koji su smatrani manjkavima. Odrađeni konzervatorsko-restauratorski radovi odnose se na vrijeme od 1936. do 1937. godine. Te je radove je potakao župnik Svetozar Rittig⁵² uz podršku Đure Szabe, koji je oštro kritizirao Schmidt-Bolléove konzervatorsko-restauratorske radove.⁵³ Inženjer Karlo Šefiček bio je voditelj radova te su tada utvrđena oštećenja i dokumentirane nove spoznaje o crkvi. Zatim se pristupilo restauraciji. Sanirani su stupovi, ziđe te pod, a za obnovu se koristio bizečki kamen. Pod je obnovljen na način da su nad otkopanim i očišćenim kriptama izvedene armirano-betonske ploče, a na njih je postavljen brački kamen, dok je kapela sv. Fabijana i Sebastijana popločena dotadašnjim pločama iz lađe.⁵⁴ Što se tiče same kapele, odlučeno je da se smjesti u prostor sakristije. Zbog te se odluke kapela nalazi na svojoj prvobitnoj lokaciji na kojoj se nalazila još iz najranijih vremena crkve. Nova sakristija premještena je u prostoriju između kapele i zvonika i prostoriju ispod samog zvonika. Zatim su na zapadnom pročelju kapele napravljena vrata, a iznad njih je smještena Meštrovićeva kopija gradečkog grba s lavom iz 1499. godine. (Sl 13.) Pjevalište iz Schmidt-Bolléove obnove također se smatralo neprikladnim te je, nakon dugotrajnih rasprava, staro pjevalište zamijenjeno novim, prema projektu Lavoslava Horvata.⁵⁵ Radi nakupljanja vode u temeljima crkve postavljene su drenažne cijevi, a postavljeni su i novi sustavi grijanja i rasvjete.⁵⁶

Ivan Meštrović, Ljubo Babić i Jozo Kljaković zaslužni su za umjetničku produkciju unutrašnjosti crkve. Jozo Kljaković je oslikao crkvu u tri faze. Prva faza trajala je od 1922. do 1924. i tada je naslikao djela „Krštenje Kristovo“, „Uskrusnuće Lazarevo“ te „Propovijed na gori“ smještena na sjevernom zidu broda, zatim freska „Mojsije prima Božje zapovijedi“ na zidu iznad južnog broda. U drugoj fazi u periodu 1936.-1937. Kljaković je naslikao većinu svojih fresaka, a to su „Proroci Izaija i Jeremija“ te „Proroci Ezekijel i Danijel“ na južnom zidu broda, dok se ostale nalaze u apsidama crkve gdje su smješteni tematski srodni prizori. U glavnoj apsidi su „Uskrusnuće Kristovo“ i „Trijumf sv. Euharistije“, u sjevernoj „Bičevanje“ i

⁵² Na iskustva toga opsežnog zahvata kao primjera, često su se pozivali konzervatori nakon Drugog svjetskog rata, kada su brojni u ratu stradali spomenici zahtijevali opsežnije konzervatorsko-restauratorske i rekonstrukcijske zahvate – BRADANOVIĆ, MARIJAN, Branko Fučić – povjesničar umjetnosti i konzervator, Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Rijeka 2022.

⁵³ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR, Zahvati na crkvi između dva svjetska rata, u: Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., str. 97,98

⁵⁴ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 105

⁵⁵ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 107-108

⁵⁶ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 109

„Polaganje u grob“, a u južnoj su prikazani „Navještenje“ i „Poklonstvo pastira“. Posljednjoj fazi oslikavanja, iz 1940. godine, pripadaju oslici iz kapele sv. Fabijana i Sebastijana koji su zbog rata ostali nedovršeni. U kapeli je naslikao prikaz Kristova raspeća s evanđelistima, svecima titularima kapele te sv. Florijanom, sv. Rokom i bl. biskupom Kažotićem te s Gradecom u pozadini. U kapeli je naslikao i „Zvonimirovu prisegu“, „Splitski sabor“ i „Pokrštenje Hrvata za kneza Višeslava“.⁵⁷ (Sl. 14. i 15.)

Ljubo Babić također je bio angažiran za oslikavanje zidova. Trebao je oslikati bočne apside, ali nezadovoljan napravljenim svoje je freske „Propovijed na gori“ i „Raspeće Kristovo“ uništio. Djelo „Raspeće Kristovo“ je ipak 1924. godine prenio na platno, a na slici su prikazani portreti tadašnjeg gradonačelnika Vjekoslava Heinzela, inicijatora obnove - župnika Rittiga, kao i vlastiti autoportret. Godine 1926. naslikao je još dva djela – „Skidanje s križa“ te „Hrvatski Božić“.⁵⁸

Ivan Meštrović opremio je unutrašnjost crkve djelima u kamenu i bronci. U glavnoj apsidi umjesto oltara je postavljeno brončano „Raspeće“, a reljef titulara, odnosno reljef sv. Marka koji sjedi i čita knjigu postavljen je na sjevernom zidu apside. Osim toga, za glavnu apsidu izradio je pričesnu ogradu s hrvatskim pleterom, kamenu stolicu i reljef zagrebačkoga grba. Izradio je i propovjedaonicu s reljefom orla. U sjevernoj apsidi nalazi se njegova brončana „Pietà“ na kamenom oltaru u čijem je podnožju reljef „Mrtvi Krist“. U apsidi se nalazi i malo raspelo. U južnoj apsidi nalazi se „Prijestolje mudrosti“ poznato i kao „Hrvatska Bogorodica“, a u podnožju je reljef anđela svirača. U kapeli svetih Fabijana i Sebastijana nalaze se oltarni reljefi „Navještenje“, „Rođenje“ i „Prikazanje u Hramu“ te prigodni reljef „Kristovo krštenje“ na krstionici.⁵⁹ (Sl. 16.)

⁵⁷ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 110-115

⁵⁸ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 110

⁵⁹ MARKOVIĆ, ZRINKA, PUHMAJER, PETAR (bilj. 53), str. 116-117

4.6. Konzervatorsko-restauratorski zahvati od 1967. do danas

Od kraja 1960.-ih do danas crkva sv. Marka kontinuirano se obnavljala uz određene vremenske odmake između radova. Tijek konzervatorsko-restauratorskih radova, kao što je i ranije bio slučaj s obnovama ove crkve, ovisio je velikim dijelom o financijama. Za radove je većinom bio zaslužan Restauratorski zavod Hrvatske, kasnije Hrvatski restauratorski zavod.

4.6.1. Radovi od 1967. do 1976. godine

RZH-u su povjereni konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi 1967. godine pod vodstvom konzervatorice Gabrijele Šaban te su se radovi odvijali do 1976. godine. U tom su periodu izvedeni nužni popravci najugroženijih dijelova crkve, npr. sanirani su prozori na zvoniku i krovna limarija. Sedamdesetih godina su započeti opsežniji radovi prilikom kojih su otkrivena do tada nepoznata saznanja o crkvi iz prijašnjih faza gradnje. Nakon skidanja žbuke s pročelja pronađeni su ulomci prvih kontrafora na zapadnom pročelju, a na južnom pročelju pronađen je romanički prozor. Pukotine i oštećenja sanirani su mlaznim betonom (torketom), zidovi svetišta zategnuti su čeličnim kablovima te je izveden armirano-betonski serklaž kako bi se svetište dodatno učvrstilo. Nakon sanacije i zamjene svih oštećenih dijelova, crkva je ožbukana torket žbukom i pojačana armaturom, tj. željeznom mrežom što će kasnije uzrokovati teška oštećenja na crkvi. Pokrenuta je rasprava o prezentaciji pročelja te je odlučeno da se crkva prezentira prema naputcima Željka Filipca.⁶⁰

4.6.2. Radovi od 1980. do 1988. godine

Još 1970-ih godina uočena su oštećenja na zidnim slikama crkve te je 1980. godine radna grupa koju je vodio restaurator Emil Pohl dokumentirala sva oštećenja oslikanog sloja te su izmjerili vlagu u zidu i analizirali uzorke žbuke i pigmenta. Zatim je 1981. formirana nova radna skupina kojoj je na čelu bio restaurator Đuro Šimičić. Ta je skupina kroz sljedećih sedam godina postupno izvodila radove na freskama te su sanirali kapilarnu vlagu koja je oštećivala donji dio crkve. Kapela sv. Fabijana i Sebastijana bila je u najlošijem stanju gdje su, osim na freskama, oštećenja bila vidljiva i na kamenim elementima svoda.⁶¹

⁶⁰ MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR, Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi i zvoniku od 1967. do danas, u: Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., str. 121-123

⁶¹ MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR (bilj. 60), str. 123-126

4.6.3. Radovi na zvoniku i obnova krovista crkve

Obnova zvonika pod RZH-om započela je 1969. godine kada je popravljena drvena konstrukcija i pocinčan lim na lukovici. Sljedećih su godina izrađivani elaborati, dokumentacije i troškovnici radi obnove tornja te se 1984. godine zvonik obnavlja, a radove je financirala župa. Odrađeni radovi nisu bili dovoljni jer je krov i dalje prokišnjavao pa je 1985. godine započela dugogodišnja obnova zvonika pod vodstvom konzervatorice Vladanke Milošević. Zvonik je bio u vrlo lošem stanju pa su nakon svih potrebnih elaborata i dozvola prvi radovi pokrenuti 1988., a obnova je završena tijekom 1994. godine.⁶²

Još početkom sedamdesetih je utvrđeno loše stanje krovista. Drvena građa bila je trula, crijepovi su bili oštećeni te su padali s krova, a zbog skupoće bojenog glaziranog crijepa nije bilo moguće zamijeniti ih. Dvadesetak godina na krovistu su bile odrađivane samo hitne intervencije, a dodatna oštećenja su uslijedila 1991. godine prilikom raketiranja Banskih dvora. Crijep je zatim uvezen iz Pečuha, a radovi su započeli 1997. te su završeni 2002. godine.⁶³

4.6.4. Radovi od 2004. do danas

Zbog izrazito lošeg stanja zapadnog portala još od šezdesetih i sedamdesetih godina, RZH je planirao restaurirati portal do 1994. godine, tj, do jubilarne 900. obljetnice Zagrebačke biskupije. Godine 1993. započela su preliminarna istraživanja na portalu, kao i izrada potrebne dokumentacije, elaborata, itd. te kemijske analize kamena koje su obavljene i 1999. godine. Godine 2004. izrađena je nacrtana dokumentacija kamenih elemenata portala te je radionica akademskog kipara Vladimira Herljevića izvela radove koji su završeni 2006. godine. Izvorni kipovi danas se nalaze u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana, a na portal su postavljeni faksimili.⁶⁴ Južni portal obnavljan je od 2006. godine pod vodstvom restauratora Ivana Jengića. Portal je očišćen vodom pod kontroliranim pritiskom, mikropjeskarenjem, ručnim alatom te biocidnim sredstvom (Asepsolom). Zatim je postavljena armatura na mjestima većih oštećenja te su remodelirani dijelovi postavljeni gdje je to bilo potrebno. Od 2008. do 2010., nakon obnove kamenih elemenata na crkvi, bilo je potrebno obnoviti žbukane površine. Konzervatorsko-restauratorske radove je vodio konzervator Silvije Novak, a nakon skidanja žbuke ustanovljeno je da je armaturna mreža, postavljena 1970-ih uzrokovala velika

⁶² MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR (bilj. 60), str. 127-134

⁶³ MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR (bilj. 60), str. 134

⁶⁴ MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR (bilj. 60), str. 139,140, 144

oštećenja na zidovima crkve. Nakon stavljanja nove vapnenačke žbuke, sva su pročelja bila vizualno usklađena.⁶⁵

2020. godine dva jaka potresa pogodila su grad Zagreb u kojima je crkva sv. Marka znatno oštećena. (Sl. 17.) Oštećenja su bila vidljiva na svodovima i rebrima, a na nekim se dijelovima zid odvojio od stropa te je otpao zaglavni kamen na južnom portalu. Crkva je obnovljena 2023. godine te je otvorena za javnost.⁶⁶ (Sl. 18.)

⁶⁵ MILOŠEVIĆ, VLADANKA, ŠURINA, EDITA, RAŠPICA, BRANIMIR (bilj. 60), str. 144

⁶⁶ <https://zupa-svmarkaev.hr/home/kronologija/> Pristupljeno: 16.8.2024.

5. KOMPARATIVNI PRIMJERI

Kako u Hrvatskoj ne postoje slični primjeri gotičkih dvoranskih crkava, crkvu sv. Marka možemo usporediti s nekim slovenskim crkvama.

5.1. Crkva sv. Lenarta, Krtina

Crkva se prvi puta spominje 1458. godine, zatim 1494. kada župnik Lenart Sevdel traži dozvolu za prikupljanje milostinje za gradnju nove crkve, iz čega proizlazi da prijašnja crkva više ne postoji. Nova crkva sagrađena je prije 1500. godine, a na portalu od moravskog pješčenjaka sa sjeverne strane vidljivi su inicijali F. K. P. V. i godina 1640., što vjerojatno aludira na velike restauratorske radove. Crkva je izgubila svoja gotička obilježja pregradnjom iz 1748. godine, a 1769. dobila je novi krov koji je u potpunosti zamijenjen 1995. godine. Veliki konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi odrađeni su 1837. godine te 1886. godine kada je provedena regotizacija crkve. Posljednji konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi odrađeni su 1990. godine.⁶⁷ Crkva je trobrodna, dvoranskog tipa. Sva tri broda su jednake visine, dužine i širine, što je jedinstven primjer u Sloveniji, a su međusobno su odijeljeni dvama redovima od po pet stupova. (Sl. 19.)

5.2. Crkva sv. Kancijana, Kranj

Crkva sv. Kancijana je kasnogotička crkva vjerojatno s početka 15. stoljeća kada je starija, predromanička crkva temeljito pregrađena. Nalazi se u središtu Kranja, na temeljima predslavske sakralne građevine iz 6. stoljeća. Crkva je bila uzor mnogim kasnijim crkvama na slovenskom području. Riječ je o trobrodnoj dvoranskoj crkvi u kojoj su brodovi međusobno iste visine te su podijeljeni četirima vitkim osmerokutnim nosačima. Zvonik je izgrađen negdje oko 1430. godine te je ugrađen u crkvu. Također, početkom 15. st. dograđeno je svetište te je sredinom stoljeća u pregradnji izgrađena gotička dvorana s poligonalnim stupovima. Iznad prstenastih kapitela u zvjezdastoj mreži uzdiže se bogato ukrašeni križno rebrasti svod. Na crkvi su tokom 19. stoljeća u tri navrata bili izvedeni konzervatorsko-restauratorski radovi u kojima je postavljena osmerokutna kula na zvonik, pregrađene sakristija i kapela Križa te su premiješteni bočni gotički portali na pročelje crkve. Pročelje crkve ponovno je restaurirano oko 1970. godine, a posljednji veliki konzervatorsko-

⁶⁷ <http://zupnija-dob.rkc.si/index.php/content/display/75/Cerkev%20sv.%20Lenarta/20> Pristupljeno: 28.8.2024.

restauratorski radovi izvedeni su od 2004. do 2010. godine u kojima je, između ostalog, obnovljena izvorna žbuka te su statički sanirana rebra.⁶⁸ (Sl. 20.)

5.3. Bazilika sv. Marije Zaštitnice, Ptujška Gora

Crkva se nalazi na povišenoj lokaciji unutar zidina Ptujške gore. To je gotička trobrodna dvoranska crkva sa stepenastim korom, građena s kraja 14. stoljeća do 20-ih godina 15. stoljeća. Bočni su brodovi nešto niži od glavnog, ali je razlika jedva primjetna. Osim toga, bočni su brodovi uži od glavnog broda. Arhitektonske plastike u crkvi ima relativno malo i uglavnom je ograničena na glavni portal i konzole u sakristiji. Arhitektura crkve može se shvatiti kao sinteza štajerske tradicije 14. stoljeća, ali i Parlerovih inovacija koje su stizale iz Praga ili iz Beča čime se stvara direktna poveznica ove crkve sa crkvom sv. Marka u Zagrebu. Posljednji konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi izvršeni su 2009. godine.⁶⁹ (Sl. 21.)

5.4. Stolna crkva uznesenja Marijina, Koper

Stolna crkva uznesenja Marijina je longitudinalna, trobrodna dvoranska crkva. Tri su broda zaključena apsidama te su međusobno odijeljeni masivnim nosačima. Crkva je sagrađena u drugoj polovici 12. stoljeća u romaničkom stilu, a u 14. stoljeću je proširena i preuređena. To je preuređenje dovelo do promjene stila pa je tako zapadno pročelje jasno gotičko. Renesansna obilježja crkva je dobila nakon obnove iz 1488. godine kojoj je prethodio potres iz 1460. godine. Zvonik, prvotno zamišljen kao obrambena građevina, izgrađen je u romaničkom stilu te je dograđivan između 1418. i 1480. godine. Današnji izgled zvonik dobiva 1664. godine kada je zaključen osmerokutnom piramidalnom kapom. Tokom 18. stoljeća crkva pod mletačkim utjecajem doživljava arhitektonsku transformaciju u baroknom stilu za što je zaslužan venecijanski arhitekt Giorgio Massari.⁷⁰ (Sl. 22.)

⁶⁸ <https://zupnija-kranj.rkc.si/o-zupniji/zupnijska-cerkev> Pristupljeno: 29.8.2024.

⁶⁹ <https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/?&locale=sl&find=591> Pristupljeno: 29.8.2024.

⁷⁰ <https://zupnija-kp-stolnica.rkc.si/index.php/content/display/22/Stolnica/20> Pristupljeno: 28.8.2024.

6. ZAKLJUČAK

Crkva svetog Marka važan je i za hrvatsku gotičku arhitekturu tipološki rijedak sakralni spomenik čije počeci sežu još u 13. stoljeće. Smještaj crkve govori o njezinoj važnosti još od najranijih vremena, a ta se važnost nije izgubila do danas. Bila je središte života tadašnjeg Gradeca te, premda se crkva kroz stoljeća mijenjala, njezina važnost nije blijedila. Zahvaljujući brojnoj dokumentaciji vezanoj uz obnove i uređenje crkve moguće je pratiti njezin razvoj do današnjih dana. Moguće je da je crkva postojala i prije tatarskih provala, no sa sigurnošću možemo tvrditi da današnja crkva potječe najkasnije iz druge polovice 13. stoljeća, a zatim je u 14. i 15. stoljeću crkva bila pregrađivana kada dobiva svoj, i danas prepoznatljivi, gotički izgled. U 16. stoljeću na samoj crkvi nisu rađene nekakve veće obnove, međutim u to je vrijeme izgrađen zvonik koji je više puta bio uništen i podizan. Današnji potječe s početka 18. stoljeća. U 17. stoljeću crkva je bila barokizirana, a u tom periodu su izgrađene i kripte. Početkom 19. st. ozbiljno se razmatralo o rušenju crkve, no od toga se odustalo te je odlučeno crkvu obnoviti u izvornom, gotičkom stilu. Nakon Schmidt-Bolléovih konzervatorsko-restauratorskih radova, crkva je ponovo zasjala u gotičkom sjaju. U vremenu između dva rata javila se potreba za sanacijom određenih manjkavosti iz Schmidt-Bolléove obnove, a u to su vrijeme crkvenu unutrašnjost svojim djelima oplemenili Ljubo Babić, Jozo Kljaković i Ivan Meštrović. U drugoj polovici 20. st. crkva se praktički kontinuirano obnavljala te su radovi zaključeni 2010. godine. Zagrebački potres 2020. godine ponovo je oštetio crkvu koja je krajem 2023. godine sanirana novim konzervatorsko-restauratorskim radovima.

Zaključno, ono što čini crkvu sv. Marka Evanđelista na zagrebačkom Gornjem gradu tako posebnom nije samo gotička jezgra ili zvonik s početka 18. stoljeća. Pa ni južni portal koji je, kao što je već istaknuto, najbogatiji figuralni portal kontinentalne gotike na ovim prostorima. Ne presuđuje niti činjenica da je riječ o jedinoj sačuvanoj gotičkoj crkvi dvoranskog tipa u Hrvatskoj, ni slikoviti krovni pokrov od pocakljene keramike iz 19. stoljeća, kojim dominiraju heraldički štitovi s grbovima Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grbom grada Zagreba. Svi ti elementi vrijednosti ovog spomenika dodatno su naglašeni njegovim smještajem u srcu povijesnog Gradeca. Tik pokraj stoljetnih središta hrvatske zakonodavne i izvršne vlasti. Zbog tih je okolnosti crkva sv. Marka postala jedan od simbola nacionalnog identiteta. Upravo stoga, konzervatorski pristupi njezinoj obnovi često su izazivali interes šire javnosti, pa su pitanja poput konzervacije i restauracije ili uklanjanja njezinog historicističkog

krovnog pokrova prerastala uobičajene okvire konzervatorskih rasprava, ujedno snažnije navješćujući promjene metodoloških pristupa.

7. POPIS LITERATURE

7.1. Knjige i članci

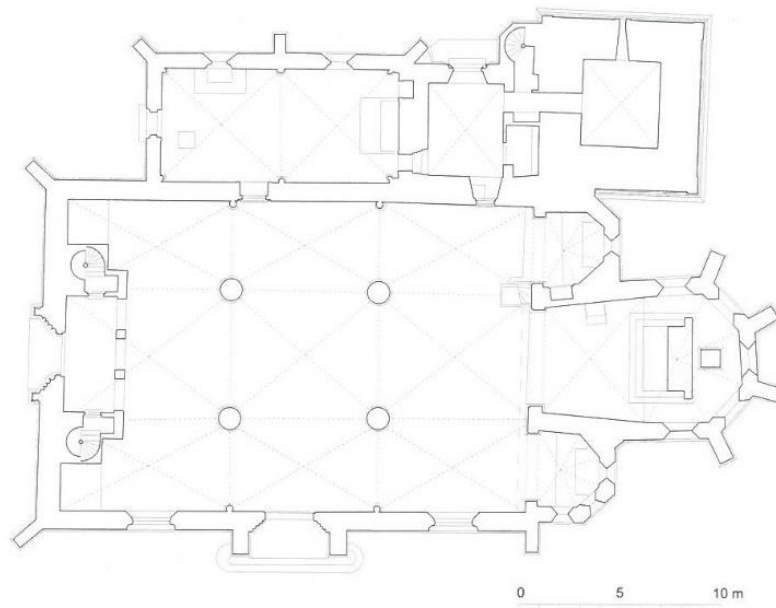
1. BALOG, ZDENKO, Južni portal crkve Sv. Marka na Gradecu u kontekstu bečkog dvorskog kiparstva, *Cris*, IX (1), 128-146, 2007. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20185>
2. BEDENKO, VLADIMIR, Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
3. BOTICA, DUBRAVKA, Naručiteljska djelatnost Jurja Branjuga, »Biskupa graditelja«: gradnja i opremanje župne crkve sv. Ladislava u Pokupskom kao odraz kulturnih i političkih ideja kraja 17. i prve polovine 18. stoljeća u Zagrebu, *Croatica Christiana periodica*, 33 (63), 2009., 87-108. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/40868>
4. BRADANOVIĆ, MARIJAN, Branko Fučić – povjesničar umjetnosti i konzervator, Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Rijeka, 2022.
5. BUGAR, ALEKSANDRA; MAŠIĆ, BORIS, Srednjovjekovno groblje na Trgu sv. Marka u Zagrebu, *Srednji vek - arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 2008. 173-176.
6. BUNTAK, FRANJO, *Povijest Zagreba*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996.
7. DAMJANOVIĆ, DRAGAN, Narodni motivi u projektima Friedricha Schmidta za Hrvatsku. *Studia ethnologica Croatica*, 21 (1), 331-354, 2009. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/45125>
8. DOBRONIĆ, LELJA, Crkva sv. Marka u svjetlu pisanih vijesti, *Slobodni kraljevski grad Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
9. DOBRONIĆ, LELJA, Stara zgrada zagrebačke Klasične gimnazije. *Prostor*, 8 (1(19)), 31-42., 2000. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/24010>
10. HORVAT, ANĐELA, Parleri iz Praga na zagrebačkom Gradecu: DA ili NE?. *Peristil*, 23 (1), 141-148., 1980. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/138174>
11. HORVAT, ANĐELA, *Portal crkve sv. Marka u Zagrebu*, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 1978.
12. HOURIHANE, COLUM, (ur.), *The Grove Encyclopedia of Medieval Art and Architecture*, Volume 2, Oxford University Press, New York, 2012.
13. IVANČEVIĆ, RADOVAN; CEVC, EMILIJAN; HORVAT, ANĐELA, *Umjetnost na tlu Jugoslavije – Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj*, Spektar, Zagreb, 1984.

14. LÜBKE, WILHELM, Die Mittelalterliche Kunst in Westfalen nach den vorhandenen Denkmälern dargestellt, T. O. Weigel, Leipzig, 1853., str. 33 i 39
15. PUHMAJER, PETAR (ur.); HORVAT, ZORISLAV; DAMJANOVIĆ, DRAGAN; MARKOVIĆ, ZRINKA; MILOŠEVIĆ, VLADANKA; ŠURINA, EDITA; RAŠPICA, BRANIMIR; JENGIĆ, IVAN, Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013.
16. ROGOŠIĆ, MIRKO (teh. ur.), Crkva sv. Marka u Zagrebu i njezin okoliš, Župa sv. Marka Ev., Zagreb, 1981.
17. SCHENKLUHN, WOLFGANG, Die Erfindung der Hallenkirche in der Kunstgeschichte, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft. Verlag des Kunstgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 1989.

7.2. Internetski izvori

1. Kronologija župe sv. Marka (pristupljeno 16. kolovoza 2024.) <https://zupa-svmarkaev.hr/home/kronologija/>
2. Crkva sv. Lenarta, Krtina (pristupljeno 28. kolovoza 2024.) <http://zupnija-dob.rkc.si/index.php/content/display/75/Cerkev%20sv.%20Lenarta/20>
3. Katedrala, Koper (pristupljeno 28. kolovoza 2024.) <https://zupnija-kp-stolnica.rkc.si/index.php/content/display/22/Stolnica/20>
4. Crkva sv. Kancijana, Kranj (pristupljeno 29. kolovoza 2024.) <https://zupnija-kranj.rkc.si/o-zupniji/zupnijska-cerkev>
5. Bazilika sv. Marije Zaštitnice, Ptujška Gora (pristupljeno 29. kolovoza 2024.) <https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/?&locale=sl&find=591>

8. POPIS PRILOGA

Slika 1. Tlocrt crkve sv. Marka, današnje stanje (Izvor: HRZ)

Slika 2. Crkva sv. Marka, južno pročelje (Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Crkva_sv._Marka_u_Zagrebu)

Slika 3. Zlatna bula Bele IV. (Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/zlatna-bula-bele-iv>)

Slika 4. Današnji izgled srednjovjekovnog Gradeca (Izvor: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Gradec_\(Zagreb\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Gradec_(Zagreb)))

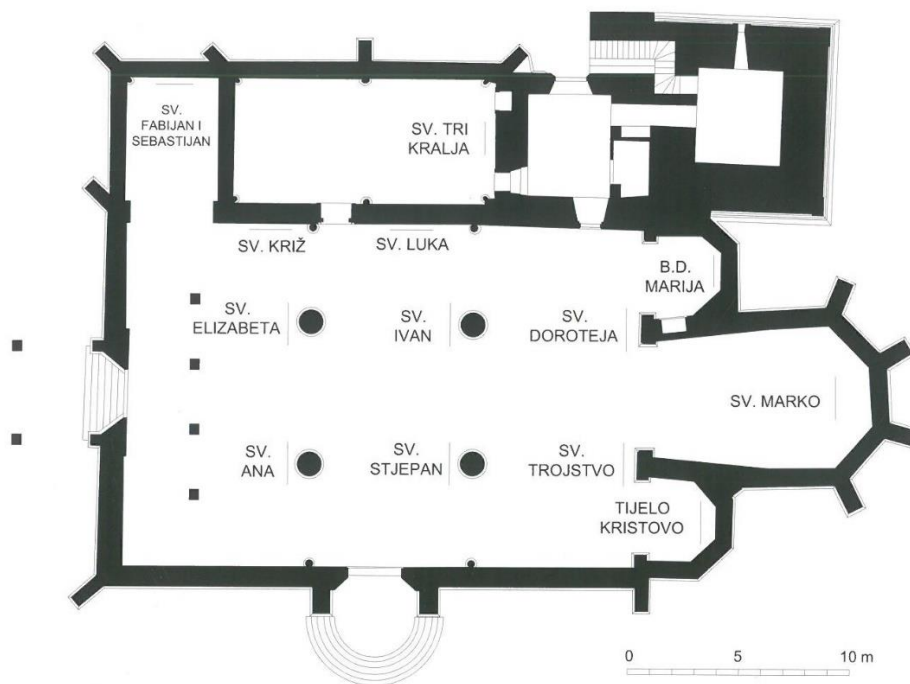
Slika 5. Nadgrobna ploča naručitelja župnika Matije za župnika Franju Polara iz 1472. godine (Izvor: Crkva sv. Marka u Zagrebu : arhitektura, povijest, obnova; snimio J. Kliska, HRZ)

Slika 6. Kameni grb Gradeca iz 1499. godine (Izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Coats_of_arms_of_Zagreb)

Slika 7. Nadvratnik južnog portala crkve sv. Marka (Izvor: <https://licegrada.hr/najreprezentativniji-objekt-gradeca-crkva-smjestena-u-samom-srcu-malog-града/>)

Slika 8. Raspored oltara 1740.-ih godina (Izvor: Crkva sv. Marka u Zagrebu : arhitektura, povijest, obnova; izradio P. Puhmajer)

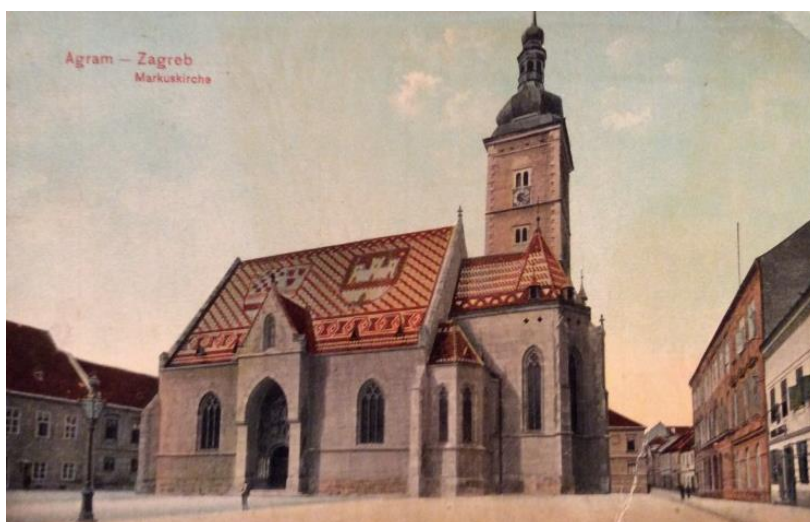
Slika 9. Oltar obraćenja sv. Pavla (Izvor: Crkva sv. Marka u Zagrebu : arhitektura, povijest, obnova)

Slika 10. Crkva sv. Marka 1862. godine, prije Schmidtove restauracije (Izvor: <https://ika.hkm.hr/novosti/zagrebacka-nadbiskupija-zupna-crkva-sv-marka-na-zagrebackom-gornjem-gradu/>)

Slika 11. Schmidov plan restauracije crkve sv. Marka iz 1875. godine (Izvor: <https://ika.hkm.hr/novosti/zagrebacka-nadbiskupija-zupna-crkva-sv-marka-na-zagrebackom-gornjem-gradu/>)

Slika 12. Crkva sv. Marka iz 1908. godine (Izvor: <https://ika.hkm.hr/novosti/zagrebacka-nadbiskupija-zupna-crkva-sv-marka-na-zagrebackom-gornjem-gradu/>)

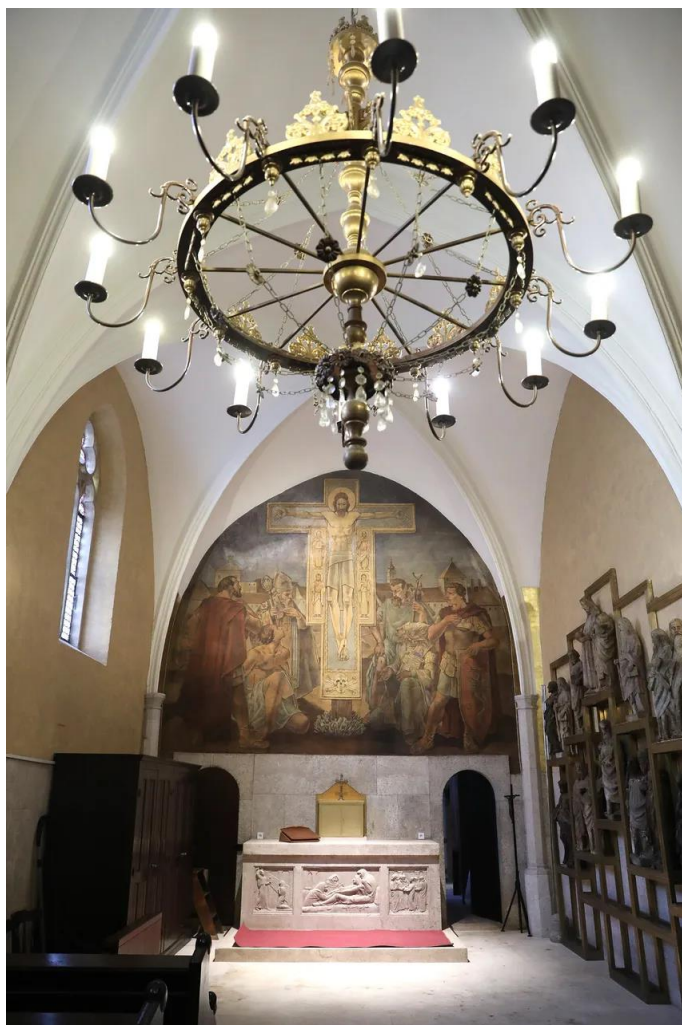
Slika 13. Replika gradečkog grba s lavom (Izvor:

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St._Mark%27s_Church,_Zagreb)

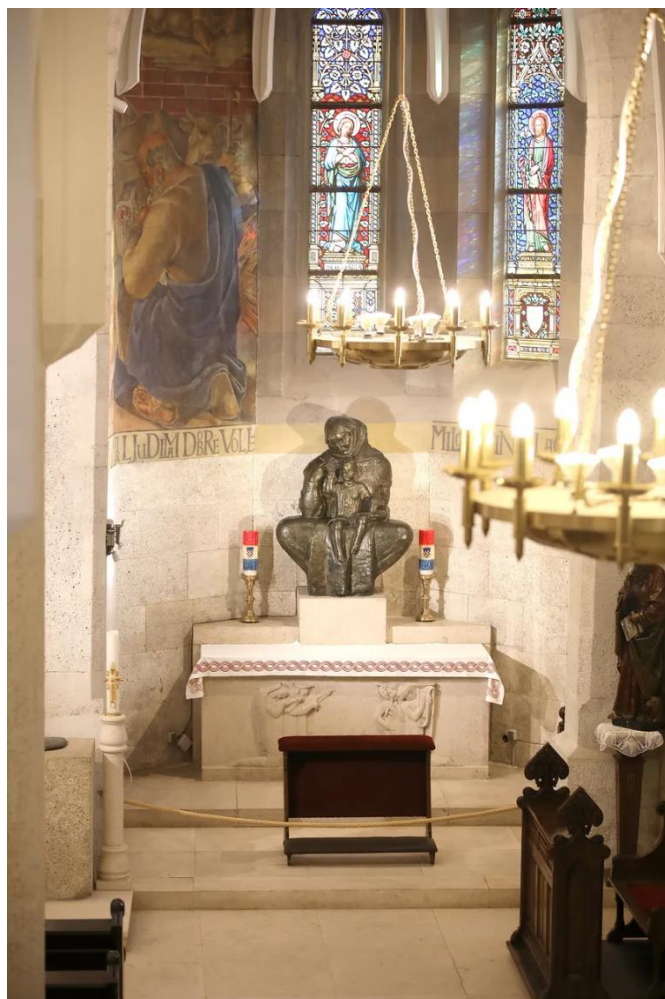

Slika 14. Jozo Kljaković, Uskrsnuće Lazarevo, 1922.-1924. (Izvor:

<https://www.telegram.hr/vijesti/foto-završena-obnova-crkve-sv-marka-u-zagrebu-pogledajte-kako-izgleda/>)

Slika 15. Jozo Kljaković, Raspeće Kristovo, kapela sv. Fabijana i Sebastijana, 1940. (Izvor: <https://www.telegram.hr/vijesti/foto-zavrшена-obnova-crkve-sv-marka-u-zagrebu-pogledajte-kako-izgleda/>)

Slika 16. Ivan Meštrović, Prijestolje mudrosti (Izvor: <https://www.telegram.hr/vijesti/foto-završena-obnova-crkve-sv-marka-u-zagrebu-pogledajte-kako-izgleda/>)

Slika 17. Obnova crkve sv. Marka nakon potresa iz 2020. godine (Izvor: <https://www.zagreb.info/vijesti/obnovljena-crkva-sv-marka-simbol-zagreba-ocekuje-blagoslov-ove-nedjelje/571647/>)

Slika 18. Unutrašnjost crkve sv. Marka nakon obnove 2023. godine (Izvor: <https://www.zagreb.info/vijesti/obnovljena-crkva-sv-marka-simbol-zagreba-ocekuje-blagoslov-ove-nedjelje/571647/>)

Slika 19. Crkva sv. Lenarta, Krtina (Izvor: <https://www.visitdomzale.si/dozivetja/kulturna-dozivetja/cerkev-sv-lenarta-na-krtini>)

Slika 20. Crkva sv. Kancijana, Kranj (Izvor: https://sl.wikipedia.org/wiki/Cerkev_sv._Kancijana,_Kranj)

Slika 21. Bazilika sv. Marije Zašitnice, Ptujška Gora (Izvor: <https://naoff.si/ptujška-gora-cerkev-marije-zavetnice-s-placem/>)

Slika 22. Katedrala, Koper (Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Assumption_Cathedral,_Koper)